

УДК 159.9.01 : 167.6

ТИТОВ Іван Геннадійович

*кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології
Полтавського національного педагогічного університету
імені В.Г. Короленка*

ПРОБЛЕМА ЗАКОНУ В ПОСТНЕКЛАСИЧНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

У статті зроблена спроба експлікувати сутнісні аспекти закону, за допомогою яких він може бути осмислений як результат пізнавальної діяльності в умовах постнекласичної трансформації психологічної науки. Уточнено обсяг поняття «закон» та вказано на особливості його співвідношення з близькими за змістом поняттями, насамперед, із закономірністю. Визначені форми і межі дії законів у досліджуваних постнекласичною наукою складних системах, що саморозвиваються. Вказано на те, що моделювання психологічних закономірностей вимагає поєднання вербального та логіко-математичного системного опису.

Ключові слова: *постнекласична психологія, закон, закономірність, складні системи, що саморозвиваються, ідеальна модель.*

Постановка проблеми. Укорінені на етапі становлення постнекласичного типу наукової раціональності ідеї про специфічний тип системної організації досліджуваних об'єктів, про особливі норми та ідеали побудови наукового знання, про співвіднесеність останнього з ціннісно-смісловими структурами свідомості суб'єкта пізнання вимагають осмислення пояснювальних можливостей сучасної психології на рівні формульованих нею законів. Вирішення цієї проблеми – завдання доволі складне й певною мірою амбіційне, оскільки стосується основних епістемологічних функцій психологічної науки, сама можливість реалізації яких зараз викликає численні дискусії. Сенс цих дискусій у найзагальнішому вигляді зводиться до наступного. Одні дослідники, як указує Д.О. Леонт'єв, обстоюючи природничонаукове тлумачення закону у психології, наголошують на тому, що «в усіх людей одні і ті самі психологічні феномени підкоряються *одним і тим самим* законам» [13, с.4], а самі психологічні закони є

однозначними, сталими та всезагальними. Інші, навпаки, підкреслюють принципову релятивність номологічних висловлювань та їхню зумовленість відповідними науковими картинами світу, що врешті-решт призводить до заперечення можливості використання поняття «закон» по відношенню до психологічного знання (див. наприклад: [20]). Шлях до подолання зафіксованої у цій полеміці суперечності, полягає, по-перше, в уточненні обсягу поняття «закон» та у вказуванні на особливості його логічних зв'язків і співвідношень із близькими за змістом поняттями, насамперед, із закономірністю; по-друге, – у визначенні форм і меж дії законів у досліджуваних постнекласичною наукою складних системах, що саморозвиваються. Саме в експлікації сутнісних аспектів закону, за допомогою яких він може бути осмислений як результат пізнавальної діяльності в умовах постнекласичної трансформації психологічної науки, й полягає основна мета пропонованого дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Звернення з метою первинного орієнтування у змісті поняття «закон» до авторитетних філософських енциклопедичних словників свідчить про те, що подані в них визначення в основному збігаються – під *законом*, зазвичай, розуміються істотні, необхідні, всезагальні, повторювані та інваріантні відношення¹ між об'єктами (сторонами об'єктів), які визначають структурні особливості цих об'єктів, їхнє функціонування та розвиток (див., наприклад: [26, с.194]). Істотність зафіксованих у законі відношень розкриває внутрішній зміст об'єктів в єдності всіх різноманітних та суперечливих форм їхнього буття, суттєве в них; необхідність указує на всю повноту детермінації цих закономірних відношень; всезагальність означає, що вони притаманні всім без виключення явищам і процесам певного

¹ Поняття «відношення», що характеризує будь-яку спільну визначеність об'єктів, є родовим для поняття «зв'язок», котре фіксує відношення залежності, зумовленості, опосередкованості явищ одне одним. «Зв'язок між об'єктами має місце лише тоді, коли внаслідок взаємовідношення цих об'єктів виникає їхня взаємодія і в результаті цієї взаємодії – зміна їхніх властивостей» [8, с.10].

класу, рівня тощо; повторюваність вказує на відтворення відношень у їхній тотожності; інваріантність характеризує відносну стійкість, незмінність та стабільність відношень при переході від одних умов існування до інших [8], [11], [16], [23].

Оскільки закони є відношеннями між сутностями, способами їхнього функціонування [11, с.83], то їхнє виокремлення із загальної маси чуттєвих сприймань (в яких істотні аспекти об'єктів злиті з несуттєвими) передбачає складну інтелектуальну діяльність суб'єкта пізнання (мисленнєве абстрагування, узагальнення та ідеалізацію, залучення процесів уяви, інтуїтивних та рефлексивних механізмів тощо), ключовим елементом якої є створення гіпотетичних² конструктів [8]. Унаслідок цього суб'єктом будуються когнітивні репрезентації суттєвих відношень об'єктів у вигляді ідеальних моделей, у яких ці відношення виражені зв'язками між поняттями природної або штучної мови. Відображений у такій ідеальній моделі об'єктивний закон неминує «є неповним, вузьким, охоплює лише частину дійсності» [7, с.110]. Це зумовлюється, по-перше, перманентним процесом розвитку сутності, конкретним вираженням якого виступає той чи інший закон: «Чим сутність менш розвинена, менш диференційована, тим абстрактнішими, менш визначеними, менш стійкими є її закони. Чим більше розвинена сутність, чим більше вона диференціювала себе та власні визначення, тим більш розвинутими, більш зрілими, стійкішими є закони» [11, с.86]. По-друге, закон є невіддільним від умов, що породжують об'єкт та формують його сутність, тому «залежно від цих умов результати дії одного і того самого закону можуть значно відрізнятись» [7, с.111]. По-третє, моделювання суттєвих властивостей об'єктів необхідно містить деяке огрублення,

² Під гіпотезою розуміють «наукове припущення або передбачення, істинне значення якого не визначено» [26, с.124]. Гіпотеза, як правило, висувається з метою пояснення суперечності між існуючим науковим законом і новими експериментальними даними та має задовольняти умові принципової перевірки, тобто мати властивості фальсифікованості (спростування) та верифікованості (підтвердження).

спрощення, схематизацію реального об'єкту, що у поєднанні з приписуванням ідеальним конструкціям певних властивостей, «котрі хоча і співвідносяться з деякими властивостями реальних об'єктів, але у загальному випадку задаються самим дослідником, який вирішує специфічні наукові завдання» [20, с.10], значно відбивається на точності та повноті наукового закону. І насамкінець, по-четверте, змістові особливості закону істотно залежать від системи відліку, в якій здійснюється його фіксування: вона може бути прив'язана чи то до зовнішнього спостерігача (дослідника), чи то до самого діючого суб'єкта³ [3].

У наукознавчій літературі описані різні типи законів, котрі розрізняються за ступенем глибини відображення істотних зв'язків і залежностей (емпіричні та теоретичні закони), а також за співвідношенням необхідності й випадковості у процесі їхньої дії (динамічні та статистичні закони). Коротко вкажемо на їхню специфіку.

Емпіричний (феноменологічний) закон, котрий, як правило, описується у вигляді формалізованої або квазіформалізованої залежності, розкриває функціональне відношення між об'єктами та їхніми властивостями, що чуттєво спостерігаються⁴. «Як і будь-який закон, він виражає істотний зв'язок між об'єктами. Проте це ще недостатньо глибокий або неповно виражений зв'язок. Це відображення сутності, але сутності, так би мовити, лише “першого порядку”. Емпіричний закон не розкриває всезагальності та необхідності даного відношення, а лише

³ Висловлені положення надають підстав говорити про те, що відносно формалізованих моделей певного рівня складності, які пояснюють ті чи інші закони (в тому числі й психологічні), можуть бути застосовані теорема Гьоделя про неповноту (всередині будь-якої абстрактної системи виведеного знання мають місце істинні судження, котрі не можуть бути доведені або спростовані засобами цієї системи), принцип доповнення Бора (об'єкт може мати взаємовиключні властивості залежно від умов експерименту), принцип несумісності Заде (неможливе поєднання високої точності опису та великої складності системи) [10], [19].

⁴ Слід відрізняти емпіричні закони від так званих емпіричних констатацій, які фіксують лише наявність/відсутність у спостереженні речей або їхніх властивостей.

фіксує його повторюваність у спостереженні або експерименті» [8, с.43-44]. Незважаючи на ступінь загальності⁵ емпіричних законів, у будь-якому разі, в їх основі лежить система емпіричних узагальнень – змістових висловлювань мовою конкретної науки [1] або статистичних висловлювань [15], вибудованих на основі індуктивного аналізу відповідних наукових фактів⁶. Вони лише констатують певну послідовність пов'язаних одна з одною подій, не розкриваючи внутрішнього механізму їхньої взаємодії, через що пояснювальна та передбачувальна функції емпіричних законів, як правило, обмежені.

Пояснення феноменологічних законів досягається за допомогою *теоретичних законів*, що розкривають глибокі внутрішні зв'язки процесів, механізми їхнього перебігу та пов'язують величини, які не підлягають безпосередньому спостереженню. «Важлива особливість теоретичних законів полягає в тому, що вони в імпліцитній формі містять у собі емпіричні закономірності, котрі можуть бути з них виведені, а також у тому, що з теоретичних законів можуть бути одержані нові емпіричні закони, раніше не відомі» [8, с.48]. Більше того, саме емпірично встановлені залежності між відкритими за допомогою спостереження й експерименту фактами виступають засобами підтвердження теоретичних законів [11]. Ґрунтований на емпіричному досвіді теоретичний закон виступає як новий, якісно специфічний етап пізнавальної діяльності, пов'язаний із описом та поясненням “сутності другого порядку” на рівні

⁵ За ступенем загальності виокремлюють елементарні (ґрунтуються на індуктивних узагальненнях деякої регулярності), інтегральні (одержується внаслідок встановлення зв'язку між елементарними емпіричними законами) та фундаментальні (виражають зв'язок між інтегральними законами) емпіричні закони [8].

⁶ У зв'язку з цим необхідно підкреслити, що наукові факти, залежності між якими лежать в основі законів та закономірностей, слід відрізнити від об'єктивного факту – явища, що безпосередньо спостерігається. Останній є фрагментом вихідних даних, одиничним випадком, котрий поряд з іншими випадками, може слугувати матеріалом для перевірки гіпотези. Якщо гіпотеза підтвердиться, результат набуде статусу наукового факту [15].

певної наукової теорії, що надає «єдине системне знання про досліджуване коло об'єктів» [21, с.3].

Особливого розгляду заслуговує розподіл законів на динамічні та статистичні. *Динамічні закони* відображають ті випадки причинного зв'язку між окремими, відносно ізольованими, автономними явищами, об'єктами, сторонами, коли їхній «вихідний стан, що має достатньо виражений характер, однозначно та повно визначає (при заданих зовнішніх впливах) наступні стани» [11, с.198]. Точна та однозначна визначеність необхідних детермінаційних відношень між станами об'єктів у динамічному законі дозволяє здійснити на його основі достовірне передбачення настання інших станів.

На відміну від динамічного закону *статистичний закон*, по-перше, відображає регулярні відношення детермінації між властивостями, «котрі притаманні системі в цілому, а не окремим її одиницям» [7, с.161]. Інакше кажучи, він є законом певної множини, ансамблю відносно однорідних явищ або процесів (т. зв. статистичної сукупності), для яких іманентна спільна сутність, якість, ознака. У кількісному вираженні розподілу цієї ознаки між елементами статистичної сукупності (що свідчить про міру зрілості сутності, міру можливості та необхідності, міру регулярності даного статистичного відношення) й виявляються статистичні закони [11, с.110-116]. По-друге, «в статистичних законах, на відміну від динамічних, представлена не однозначна, жорстко визначена детермінованість явищ, а їхній імовірнісний зв'язок» [7, с.161-162]. Подібний характер статистичних законів зумовлений дією численних випадкових причин, котрі мають місце під час дослідження масових явищ. Разом із тим, статистичний закон все-таки розкриває деяку домінуючу тенденцію, панівну спрямованість процесу трансформації або розвитку явища, необхідний прояв якої «виникає внаслідок взаємної компенсації та врівноваження багатьох випадкових факторів» [26, с.625]. Тому відмінність між статистичним та динамічним законами є відносною, оскільки будь-яка динамічна закономірність являє собою статичну закономірність з імовірністю здійснення подій, близькою до одиниці. У зв'язку з цим підкреслюється, що межовим випадком статистичних законів виступають динамічні

закони [26].

У здійсненій вище характеристиці закону та його основних типів ми побіжно торкнулися основних термінів, що склалися у зв'язку з вивченням категорії закону («відношення», «зв'язок», «сутність», «необхідність», «гіпотеза» тощо), проте поза розглядом залишилося питання співвідношення цієї категорії з іншим, близькими за змістом, поняттям «закономірність».

Як засвідчив аналіз наукових джерел, сенс, який вкладається різними дослідниками в це поняття, є досить неоднозначним. Наприклад, закономірність або ототожнюється з законом, використовуючись як однорядкова з ним категорія, або вважається такою, що належить виключно об'єктивній дійсності, у той час, коли закон розглядається як відображення наукою закономірностей світу, або тлумачиться як інтегративний вияв «сукупність взаємопов'язаних за змістом законів» [25, с.147]. Наявність таких діаметрально протилежних трактувань лише підтверджує необхідність подальшого теоретичного опрацювання категорій закономірності та закону, що передбачає, передусім, їхнє чітке термінологічне розмежування.

Будемо виходити з того, що і закон, і закономірність відображають істотні, стійкі, повторювані та впорядковані зв'язки між процесами і явищами. У цьому виявляється подібність між ними, відмінності між цими поняттями полягають у наступному.

По-перше, відображувані у законі зв'язки є стійкішими та такими, що охоплюють усю сукупність явищ, у той час, коли генералізовані у закономірності відношення «справедливі лише для даних умов розвитку конкретних явищ⁷» [24, с.86], є варіативними, неоднозначними, виявляються здебільшого «як панівна, визначальна тенденція, котра впорядковує хаотичні, випадкові зв'язки, знімає їх у собі» [11, с.172] (у цьому сенсі

⁷ Ця особливість закономірності особливо яскраво проявляється при фіксації різного роду ефектів – закономірних емпіричних узагальнень, здійснених у вигляді тверджень про те, що за певних умов «у переважній більшості випадків або навіть в усіх випадках спостерігається відмічене явище» [1, с.62].

зміст поняття «закономірність» збігається зі змістом поняття «статистичний закон»). Це може бути пояснене тим, що «поняття “закон” відображає момент стійкості системи», а «поняття “закономірність” підкреслює динамічність системи, момент її розвитку, перетворення» [6, с.101].

По-друге, узагальнюючи окремі факти, кількісні та якісні залежності між ними, відображаючи одиничне в його єдності із загальним (особливе), закономірність передує встановленню закону (всезагального). «Тому власне закони відкриваються, як правило, на базі вже виявлених закономірностей, що відповідає загальному ходу людського пізнання, котре здійснюється від одиничного (залежності) до особливого (закономірності) та всезагального (закону)» [24, с.87].

Поряд із цим слід також зважати на головні структурно-процесуальні характеристики досліджуваних постнекласичною наукою складних систем, що саморозвиваються (ССС)⁸.

⁸ Ці системи відрізняються від менш складних форм системної організації – простих (механічних) систем та складних систем, що саморегулюються. При описі перших вказується на те, що сумарні властивості їхніх частин вичерпно визначають властивості цілого; частини всередині цілого та поза ним мають одні і ті самі властивості; зв'язки між елементами підкоряються жорсткій (лапласівській) причинності; простір і час є чимось зовнішнім по відношенню до таких систем тощо. Характерною особливістю других є їхня диференційованість на відносно автономні підсистеми, в яких відбувається стохастична взаємодія елементів. Цілісність таких систем (котра вже не вичерпується властивостями частин, набуваючи емерджентних якостей) передбачає наявність у них програми гомеостатичного функціонування, котра визначає керівні команди та корегує поведінку системи на основі прямих та зворотних зв'язків. У системах, що саморегулюються, лапласівський детермінізм поєднується з імовірнісною (характеризує поведінку системи з урахуванням стохастичного характеру взаємодії у підсистемах) та цільовою (відображає дію програми саморегуляції як мети, що забезпечує відтворення системи) причинністю. Також виникають нові смисли у їхніх просторово-часових описах, що призводить до введення поряд з уявленням про «зовнішній» час поняття «внутрішній час» системи (див. докладніше: [22]).

Рефлексія цих характеристик, як нам видається, дозволить у подальшому викладі чіткіше експлікувати якісну специфіку встановлюваних закономірних зв'язків.

Виклад основного матеріалу. У контексті аналізованої тут проблеми принципово важливою характеристикою ССС є притаманна їй ієрархія рівневої організації елементів, здатність породжувати в процесі розвитку нові рівні. Кожний такий рівень, здійснюючи зворотний вплив на рівні, що раніше склалися, перебудовує їх, внаслідок чого організація системи диференціюється та ускладнюється: в ній формуються нові, відносно самостійні підсистеми, перебудовується блок управління, один тип саморегуляції замінюється іншим, виникають нові типи прямих та зворотних зв'язків, нові параметри порядку, цілісності. Нарощування ССС нових рівнів організації супроводжуються виникненням нових закономірностей, які функціонують у рамках фіксованих меж та відображають різні сторони, аспекти процесу виникнення, прояву, розвитку, перебудови системи [22]. У зв'язку з цим перед психологічною наукою постає завдання не лише встановити певний закон психіки, «але й окреслити сферу його дії, а також умови, в яких він лише й може діяти, його межі» [14, с.114]⁹. При цьому однією з ключових під час аналізу кожної конкретної закономірності має стати відповідь на питання «чи є вона універсальною або культурно зумовленою» [9, с.173]. Наприклад, чи є описані гештальтистами закони сприймання «природними» властивостями будь-якої людини або ж культурно сформованими феноменами? Відповідь на це питання, вочевидь, передбачає виокремлення в досліджуваній

⁹ Свого часу Б.Ф. Ломовим зроблена спроба систематизувати існуючі психологічні закони у 8 груп, які «належать до різних рівнів психічного, розкривають його різні виміри, начебто беруть психічне у різних зрізах, у різних площинах» [14, с.111] (наприклад, закони, що розкривають динаміку психічних процесів; закони, які характеризують механізм формування психічних явищ; закони, котрі характеризують структуру психічних явищ; закони, що розкривають залежність ефективності поведінки від рівня її психічної регуляції; закони, що стосуються процесу психічного розвитку та ін.).

психічній системі тих якісно своєрідних сторін, у межах яких тенденції, що цікавлять психолога, можуть розглядатись як стійкі та однорідні у своїх істотних проявах¹⁰. Проте, отримані стосовно даного рівня закономірності не можуть бути екстрапольовані на інші неоднорідні рівні.

Говорячи про рівневу представленість закономірностей і законів, слід окремо вказати на особливості їхньої взаємодії та взаємовпливу. Нові закономірності, що з'являються на нових рівнях організації ССС, починають визначати форми та межі дії законів функціонування попередніх рівнів системи у рамках нової цілісності [22]. Більше того, робиться припущення про можливу «зміну вже існуючих законів під впливом нових рівнів організації системи» [17, с.8]. Як приклад наводяться відомі з практики великого спорту випадки, коли висока мотивація спортсмена, пов'язана з його психологічною налаштованістю на встановлення рекорду, змінює перебіг біохімічних процесів в організмі, що, своєю чергою, оптимізує механіку дії його рухового апарату та зумовлює досягнення позитивного результату [17].

Стосовно психології сказане вимагає доповнення укоріненого у вітчизняній психологічній науці методологічного уявлення про рівневу представленість психологічних законів та парціальний характер їхньої дії (стосовно окремої області психічних явищ) [12, с.198-199] ідеєю про те, що «будь-які закономірності можуть змінюватись залежно від інших закономірностей, що діють на більш високих рівнях» [13, с.6], із урахуванням також того, що останні, в силу процесів перманентної диференціації системи, теж «не залишаються завжди незмінними; у ході розвитку одні з них замінюються іншими» [13]. Із огляду на це, вочевидь має рацію Ф. Генон, котрий говорить «про основні та другорядні закони даної

¹⁰ Цьому значною мірою сприяє розвиток статистичних технік, «котрі дозволяють встановлювати закономірності, притаманні лише підвбірками загальної вибірки досліджуваних. Це означає можливість фіксації локальних (тобто таких, що виявляються всередині певним чином культурно організованих типів перебігу психічних процесів) закономірностей» [9, с.173-174].

системи, ієрархія яких визначається ієрархією компонентів системи та ступенем значущості відношень між ними» [6, с.100].

Іншою важливою особливістю ССС, котра характеризує діючі в ній закономірності, є іманентні їй відкритість та постійний обмін інформацією з оточуючими системами. Уся складна мережа таких інформаційних взаємодій ССС з іншими системами може бути інтегрально представлена як нелінійне середовище, де виникають синергетичні ефекти, котрі, загострюючи моменти випадковості, дестабілізації та хаосу, зумовлюють реалізацію кожною із взаємодіючих систем потенційних можливостей свого розвитку в напрямку появи нової впорядкованості (закономірності)¹¹. Причому реалізація одного з декількох імовірних сценаріїв розвитку взаємодіючих систем, і як наслідок – виникнення в кожній із них нових параметрів порядку та утворення нових зв'язків – забезпечується наявністю системоутворювального фактору, «котрий із чисельних компонентів із безладною взаємодією організує впорядковану множину» [2, с.26]. Саме від того, яким є системоутворювальний фактор залежить характер закономірних зв'язків [14, с.125], що складаються між рівнями та підсистемами ССС, а також між нею та іншими системами.

Наведені вище положення вимагають розширення смислів категорії причинності в епістемології сучасної психологічної науки. Притаманна психології системність об'єкта дослідження, пов'язана з його складністю, унікальністю та саморозвитком, передбачає відхід від жорсткого детермінізму та звернення до модальності можливого. Як зазначає В.Ф. Петренко, людина «не є жорстко детермінованою системою, котра підкоряється жорстким законам, а, маючи внутрішній розвиток «...» і свободу волі, не тотожна сама собі в кожний новий момент часу. Чим розвиненіша система, тим більше ступенів свободи вона має, і стосовно особистості людини «...» некоректними є еквіфіналістські моделі й прогнози, що побудовані на принципі детермінізму. Мова може йти лише про сценарні варіанти розвитку подій, де людина «...» реалізує одну можливість із

¹¹ У цьому сенсі можна говорити про негентропію як характеристику ступеня закономірності системи [11, с.102].

“віяла” потенційних можливостей у кожний момент часу» [18, с.116]. Тому не випадково останнім часом зростає кількість психологічних досліджень, в яких значна увага «приділяється тим властивостям і характеристикам людини, котрі не лише констатують те, що є в дійсності, але й те, що існує лише як можливість» [14, с.109]. Особливо це стосується персонології. При всій значущості соціокультурних детермінант у розвитку особистості, процес становлення її самосвідомості розглядається як такий, що здебільшого задається контекстом можливостей. «У житті мого “Я” – зазначає з цього приводу М.Н. Епштейн, – є рівні різної глибини: соціальний, фізичний, емоційний, інтелектуальний, – але глибше всіх цих рівнів лежить не дійсність, а можливість мене. Моє найглибше відчуття: мене ще немає, але я можливий. Я можу бути. І це “можу бути” зберігається під оболонкою всіх “є”, з якими людина постійно ототожнює себе. Особистість – це можливість самої себе, котра не вичерпується ніякою самореалізацією. Я можу реалізувати себе в сім’ї, в мистецтві, в науці, в політиці, але щойно зроблене мною набуває властивості реальності, я відчуваю, як моє “Я” знов ірреалізується, уходить углиб власних можливостей. “Я” – це вічна нездійсненність, і якщо безсмертя можливе, то саме тому, що особистість ніколи й ні в чому до кінця не здійснюється, а значить, і не може зникнути як можливість» [27, с.248]. Тут слід підкреслити, що саме виникнення таких особистісних структур, котрі від початку існують у сфері потенційного, вимагає з боку людини складної духовної роботи, пов’язаної з рефлексивним виокремленням варіативного спектру можливостей стати іншою особою. Вхідження до складних форм рефлексивної діяльності, у свою чергу, змінює й характер детермінації – «причини починають усе більше заміщуватись передумовами, котрі, на відміну від причин, породжують не необхідні наслідки, а можливості, тоді як їхня відсутність – неможливість» [13, с.17].

Розкриття та змістовий опис зазначених особливостей структурно-функціональних та каузально-генетичних відношень у ССС передбачає створення якісно специфічних моделей, котрі більш-менш адекватно та коректно відображали б закономірний характер таких відношень. Для цього, створювані ідеальні

моделі мають, по-перше, розкривати системоутворювальний фактор досліджуваної системи, якомога повніше репрезентувати основний її компонентний склад, істотні зв'язки й відношення між її компонентами, а також між нею та оточуючим середовищем (іншими системами), вказувати на характер її мінливості на різних стадіях існування¹². По-друге, у межах таких моделей повинний бути чітко визначений ступінь спрямованості цих зв'язків та змін – чи мають вони детермінований або стохастичний, лінійний або нелінійний характер. По-третє, необхідним при побудові таких моделей є поєднання вербальних та логіко-математичних форм системного опису [5], що дозволяє, з одного боку, формалізувати використовуваний для опису закономірних процесів поняттєвий апарат [4], підвищити точність та обґрунтованість номологічних висловлювань, з іншого – компенсувати обмеження, що часто накладаються складністю психічних явищ, на можливість математичного відображення закономірних процесів. Лише за цих умов, як нам видається, теоретична модель здатна пояснити досліджуване явище, вказати на те, що воно є наслідком певного закону або сукупності законів.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Підіб'ємо підсумки. Перш за все, слід зазначити, що основна методологічна функція психологічних законів та закономірностей – наукове пояснення досліджуваних феноменів – набуває у постнекласичному когнітивному просторі якісної специфіки, що пов'язана з уявленням про їхній імовірнісно-статистичний характер. Це зумовлено структурно-генетичними

¹² Звичайно, через достатньо складний багатофакторний мінливий зміст психологічних фактів, далеко не завжди можна виокремити та врахувати всі істотні параметри досліджуваної системи, через що практично завжди ми маємо справу з неповною інформацією про об'єкт. Проте, як зазначає В.О. Ганзен: «Неповнота вихідних даних не є перешкодою для побудови системного опису. У багатьох випадках завдяки ефекту системності виявляється цілком реальним за допомогою інтерполяції та екстраполяції компенсувати брак інформації, ліквідувати пробіли у знаннях або висловити гіпотези про їхній можливий зміст» [5, с.37].

характеристиками досліджуваних постнекласичною психологією систем. Іманентна їм відкритість, постійний інформаційний обмін із оточуючим середовищем, нарощування нових рівнів організації закономірно призводить до підвищення багатозначності зв'язків між елементами та зростання структурно-функціональної складності системи, і як наслідок – до появи закономірностей іншого роду, що не передбачають однозначної детермінації. Моделювання цих закономірностей вимагає поєднання вербального та логіко-математичного опису тих негентропійних тенденцій та системоутворювальних механізмів, що забезпечують стійке функціонування та саморегуляцію системних процесів.

Список використаних джерел

1. Аллахвердов В.М. Блеск и нищета эмпирической психологии (на пути к психологическому манифесту петербургских психологов) / В.М. Аллахвердов // Психология. Журнал Высшей школы экономики. – 2005. – Т.2 – №1. – С.44-65.
2. Анохин П.К. Очерки по физиологии функциональных систем / П.К. Анохин. – М : Медицина, 1975. – 448 с.
3. Балл Г. Система принципів раціогуманізму / Г. Балл // Психологія і суспільство. – 2011. – №4. – С. 16-32.
4. Балл Г.А. Проблемы взаимодействия психологии с формализованными научными дисциплинами / Г.А. Балл // Психологический журнал. – 1989. – Т.10. – №6. – С.34-39.
5. Ганзен В.А. Системные описания в психологии / В.А. Ганзен. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1984. – 176 с.
6. Генов Ф. О законах психики / Ф. Генов // Психологический журнал. – 1984. – Т.5. – №1. – С.99-102.
7. Глезерман Г.Е. Законы общественного развития : их характер и использование / Г.Е. Глезерман. – М. : Политиздат, 1979. – 303 с.
8. Друянов Л.А. Законы науки, их роль в познании / Л.А. Друянов. – М. : Знание, 1980. – 62 с.
9. Журавлев А.Л. Теоретико-экспериментальная и практическая психология : две разные парадигмы / А.Л. Журавлев, Д.В. Ушаков // Парадигмы в психологии : науковедческий анализ / Отв. ред. А.Л. Журавлев, Т.В. Корнилова, А.В. Юревич. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2012. – С.158-177.
10. Зеленкова Т.В. Соотношение общенаучных образцов современного знания и неявные основания психологических парадигм / Т.В. Зеленкова // Парадигмы в психологии: науковедческий анализ / Отв. ред. А.Л. Журавлев, Т.В. Корнилова, А.В. Юревич. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2012. – С.95-105.

11. Категории «закон» и «хаос». – К. : Наукова думка, 1987. – 292 с.
12. Корнилова Т.В. Методологические основы психологии / Т.В. Корнилова, С.Д. Смирнов. – СПб. : Питер, 2008. – 320 с.
13. Леонтьев Д.А. Новые ориентиры понимания личности в психологии : от необходимого к возможному / Д.А. Леонтьев // Вопросы психологии. – 2011. – №1. – С.3-27.
14. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б.Ф. Ломов. – М. : Наука, 1984. – 444 с.
15. Наследов А.Д. Блеск и нищета теоретической психологии (о проблеме эмпирической достоверности научного факта) / А.Д. Наследов // Психология. Журнал Высшей школы экономики. – 2005. – Т.2 – №1. – С.86-92.
16. Необходимость и случайность. – К. : Наукова думка, 1988. – 310 с.
17. Обсуждение книги академика В.С. Степина «Цивилизация и культура». Материалы «круглого стола» // Вопросы философии. – 2013. – №12. – С.3-47.
18. Петренко В.Ф. Конструктивистская парадигма в психологической науке / В.Ф. Петренко // Психологический журнал. – 2002. – Т.23. – №3. – С.113-121.
19. Поддьяков А.Н. Выбраться из нищеты, не теряя блеска / А.Н. Поддьяков, Я. Вальсинер // Психология. Журнал Высшей школы экономики. – 2005. – Т.2 – №1. – С.102-111.
20. Розин В.М. Проблема эпистемологического статуса психологических построений (психологический закон, теория, идеальный объект, схема) / В.М. Розин // Психология. Журнал Высшей школы экономики. – 2010. – Т.7. – №2. – С.3-25.
21. Рузавин Г.И. Научная теория / Г.И. Рузавин. – М. : Мысль, 1978. – 244 с.
22. Степин В.С. Цивилизация и культура / В.С. Степин. – СПб. : СПбГУП, 2011. – 408 с.
23. Сущность и явление. – К. : Наукова думка, 1987. – 295 с.
24. Теория организации : Учебник для вузов / Под общ. ред. В.Г. Алиева. – М. : ЗАО «Издательство «Экономика», 2003. – 431 с.
25. Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. – М. : Политиздат, 1986. – 590 с.
26. Философский энциклопедический словарь / Редкол. : С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичев и др. – М. : Сов. энциклопедия, 1989. – 815 с.
27. Эпштейн М.Н. Философия возможного / М.Н. Эпштейн. – СПб. : Алетейя, 2001. – 334 с.

И.Г. Титов

ПРОБЛЕМА ЗАКОНА В ПОСТНЕКЛАССИЧЕСКОЙ ПСИХОЛОГИИ

В статье сделана попытка эксплицировать существенные аспекты закона, с помощью которых он может быть осмыслен как результат познавательной деятельности в условиях постнеклассической трансформации психологической науки. Уточнен объем понятия «закон» и указаны особенности его соотношения с близкими по содержанию понятиями, прежде всего, с понятием «закономерность». Определены формы и границы действия законов в исследуемых постнеклассической наукой сложных саморазвивающихся систем. Подчеркнута важность сочетания вербальных и логико-математических процедур при моделировании психологических закономерностей.

Ключевые слова: *постнеклассическая психология, закон, закономерность, сложные саморазвивающиеся системы, идеальная модель.*

I. Titov

THE PROBLEM OF THE LAW IN POSTNONCLASSICAL PSYCHOLOGY

In the article an attempt to explicate main aspects of the law as a result of cognitive activity under the conditions of postnonclassical transformation of psychological science was made. The volume of the notion “law” was clarified as well as the peculiarities of its interconnection with other semantically close notions, first of all with the notion “regularity”, were discussed.

The notion “law” is considered to be essential, general, regular, and invariant relations between objects (sides of the objects), which define structural peculiarities of these objects, their functioning and development. There are empirical and theoretical, dynamical and statistical laws. Empirical laws are grounded on empirical generalizations – substantial expressions made either in the language of certain scientific discipline, or statistical expressions based on the inductive analysis of relevant facts. The explanation of empirical laws is made by means of theoretical laws, which reveal deep inner connections of the processes. Dynamical laws reflect casual relations between isolated, autonomic phenomena. Unlike dynamical laws, statistical laws do not reveal synonymous strict determinations between facts, but their probable connection. In that context regularity points some dominating tendency in system transformation or development.

The main methodological function of psychological laws and regularities is to explain scientifically researched phenomena. Within the framework of postnonclassical rationality this methodological function gains probable-statistical features, determined by structural-genetic characteristic of the systems, researched by postnonclassical psychology. The immanent openness of such systems, permanent informational exchange with environment, increasing of their new organizational levels lead to a number of connections between the elements and provide to the growth of the system’s structural-functional complicity. As the result, new regularities, which do not suppose synonymous determination, appear. Modeling of such regularities is based on the verbal and logic-mathematical description of those system-forming tendencies and mechanisms, which provide stable functioning and self-regulation of the system processes.

Key words: *postnonclassical psychology, law, regularity, complex self-developing systems, ideal model.*

Надійшла до редакції 20.09.2014 р.